

JANUSZ OSTROWSKI

NIEZNANE FRAGMENTY SARKOFAGÓW WCESNOCHRZEŚCIJAŃSKICH

Wśród kilkunastu fragmentów późnoantycznych i wczesnochrześcijańskich sarkofagów przechowywanych w krakowskim Muzeum Narodowym, na szczególną uwagę zasługują dwa obiekty.

Pierwszy z nich (*il. 1*) wykonany z drobnoziarnistego białego marmuru przedstawia grupę trzech osób: przed mężczyzną siedzącym na krześle, zbliżonym w typie do *sella curulis*, stoi niewolnik trzymający w jednej ręce dzban, a w drugiej płaskie naczynie. Pomiedzy nimi widoczna jest głowa trzeciego uczestnika sceny. U stóp niewolnika stoi krater umieszczony na stoliku lub trójnogu¹. Zabytek ten, zdeponowany od roku 1940 w Muzeum Czartoryskich, pochodzi z dawnej kolekcji Potockich w Krzeszowicach, do której nabył go Artur Potocki w Rzymie w roku 1830 u antykwarjusza i rzeźbiarza Ignazio Vescovaliego².

Drugi fragment (*il. 2*), wykuty w miękkim żółtawym marmurze, ukazuje brodatego mężczyznę stojącego między dwiema palmami. Prawą rękę wznosi ku górze, natomiast w opuszczonej lewej trzyma częściowo rozwinięty zwój. W koronie prawej palmy widoczny jest ptak, najprawdopodobniej legendarny feniks, przedstawiony w profilu. Obok nóg mężczyzny znajduje się fragmentarycznie zachowane zwierzę³. Zabytek ten zakupiony został w roku 1893 w Rzymie przez Władysława Czartoryskiego i włączony do Zbiorów Czartoryskich⁴.

Analiza ikonograficzna powyższych fragmentów pozwala na ścisłe określenie obydwu scen. Pierwsza z nich to Piłat przedstawiony w słynnym momencie „umycia rąk”, druga natomiast to tzw. *traditio legis* — Chrystus wręczający św. Piotrowi zwój z nowymi prawami. Przedstawienia powyższe są typowe dla dwu grup sarkofagów chrześci-

¹ Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Zbiory Czartoryskich, nr inw. DMNKCz 1841, 1862, 2175 (zabytek sklejonny jest z trzech części, które dotychczas traktowane były jako oddzielne obiekty), wys. 0,51, szer. 0,31 m.

² O. Hirsch, *O pochodzeniu kolekcji antyków z Krzeszowic*, „Meander” XX, 1965, s. 309—314; O. Hirsch, *Rzeźby antyczne z Krzeszowic w Muzeum Narodowym w Krakowie*, Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie, X, Kraków 1970, s. 111—117.

³ Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Zbiory Czartoryskich, nr inw. XI—1219, wys. 0,43, szer. 0,45 m.

⁴ Archiwum Muzeum Czartoryskich, nr ewid. 2127.

jańskich powstałych w 2 poł. IV wieku: pasyjnej i z przedstawieniem bram miejskich. Cechy stylistyczne (sposób opracowania oczu, włosów, zarostu i szczegółów szat) pozwalają na ściśle datowanie obiektów: pierwszego na rok 400, a drugiego na lata 380—400, a więc na okres rządów Teodozjusza i pierwsze lata panowania Honoriusza, kiedy to wczesnochrześcijańska płaskorzeźba sepulkralna osiągnęła swój najwyższy punkt rozwoju artystycznego i ideowego, nie popadając przy

1. Fragment sarkofagu pasyjnego. Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. DMNKCz 1841, 1862, 2175.

tym w schematyzm i konwencjonalizm typowy dla późniejszych sarkofagów z Rawenny.

Scena sprawowania sądu przez Piłata pojawia się po raz pierwszy w sztuce na sarkofagu nr 55 z Muzeum laterańskiego (tzw. sarkofagu dwu braci), powstałym w latach 330—340⁵. Na obiekcie tym, którego

⁵ F. W. Deichmann, *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage*, Bd. I, Wiesbaden 1967, nr 45; G. Wilpert, *I sarcophagi cristiani antichi*, I, Roma 1929, tav. 91; 93,2; 153,1. Jest bardzo charakterystyczne, że postać Piłata nie występuje

2. Fragment sarkofagu ze sceną traditio legis, Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. XI-1219.

przednia ściana pokryta jest dekoracją w formie fryzu ułożonego w dwu pasach i przerwanego pośrodku przez medalion z portretami zmarłych, ukazano Piłata w otoczeniu kilku osób. Prawdopodobnie około roku 340, w warsztacie, w którym powstał sarkofag nr 171 z Muzeum lateraneńskiego⁶, wykształcił się nie spotykany dotąd w sztuce chrześcijańskiej typ sarkofagu kolumniowego, mającego przednią ścianę podzieloną na 5 lub 7 pól, w których umieszczano dwu-, lub trójosobowe sceny. W tym też warsztacie wypracowano nowy typ przedstawień, stale się odtąd powtarzający. Był nim schemat ilustrowania sceny sądu nad Chrystusem — siedzący Piłat, stojący przed nim niewolnik i umieszczony w głębi pomiędzy nimi urzędnik. Grupa ta jest najbardziej charakterystyczną cechą tzw. sarkofagów pasyjnych, ukazujących sceny męki Chrystusa i męczeństwa św. św. Piotra i Pawła. Zajmuje ona nieodmiennie skrajne lewe pole sarkofagu.

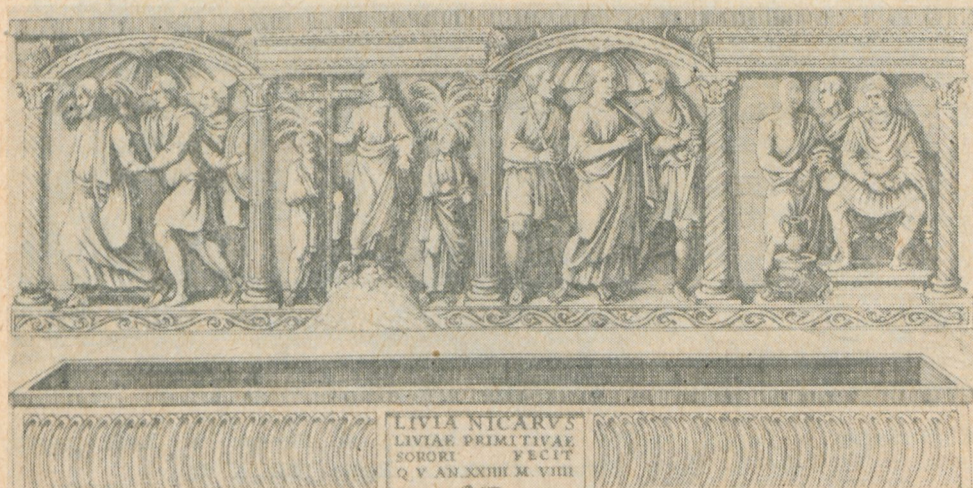
Do chwili obecnej znanych było 19 sarkofagów pasyjnych, względnie ich fragmentów⁷. Zabytek krakowski jest kolejnym, nowo odna-

zupełnie w malarstwie katakumbowym, a na innych zabytkach pojawia się stosunkowo rzadko i to w późniejszych okresach (szkatułka z kości słoniowej w British Museum z lat 420—430, drewniane drzwi kościoła S. Sabina w Rzymie, oraz mozaika w S. Apollinare Nuovo w Rawennie z VI wieku).

⁶ Deichmann, o.c., nr 49; Wilpert, o.c., tav. 146,3.

⁷ H. U. von Campenhausen, *Die Passionsarkophage*, „Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft”, V, 1929, s. 50.

lezionej postaci, ukazany jest z nie spotykanym na innych sarkofagach ułożeniem rąk. Gest taki widoczny jest jedynie na rysunku przedstawiającym sarkofag znaleziony przed rokiem 1632, zamieszczonym w pracy Antonia Bosio⁸ (il. 3). Ukazany sarkofag, w chwili odkrycia przełamany na dwie części, znaleziony został na cmentarzu watykańskim. Trzy środkowe pola tegoż sarkofagu widoczne są na rysunku Menestriera wykonanym w roku 1639, natomiast brak na nim już fragmentu z Pilatem, który od tej chwili uważany był za zaginiony⁹. Środkowa część sarkofagu znalazła się z początkiem XIX

3. Sarkofag pasyjny znaleziony w XVII wieku na cmentarzu watykańskim. Wg. A. Bosio, *Roma sotterranea*, Roma 1632, s. 89.

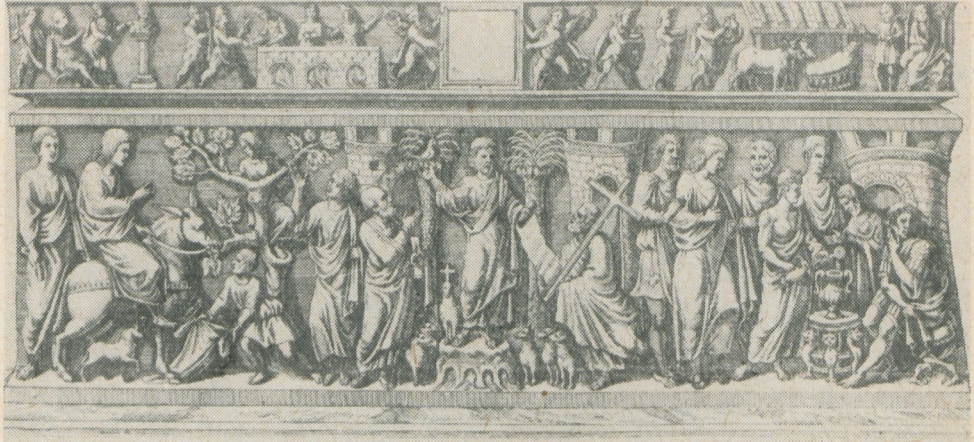
wieku w Muzeum na Lateranie i znana jest w nauce jako sarkofag lateraneński nr 106 (w chwili obecnej znajduje się w watykańskim Museo Pio Cristiano). Na podstawie porównań przerysu dokonanego przez Antonia Bosio i zabytku krakowskiego, można z całą pewnością stwierdzić, że fragment krakowski jest częścią sarkofagu nr 106. Zarówno ułożenie postaci Pilata, ubita głowa niewolnika, jak i ustawienie głowy urzędnika są niemal identyczne. Niezgodności pomiędzy rysunkiem a oryginałem, stosunkowo zresztą niewielkie i widoczne też przy porównywaniu przerysu z częścią watykańską, dadzą się wytłumaczyć niedokładnością rysownika. Na korzyść powyższej hipotezy przemawiają też rozmiary zabytku krakowskiego, który po uzupełnieniu brakujących części odpowiada wielkości pola sarkofagu znalezionego na

⁸ A. Bosio, *Roma sotterranea novissima*, Roma 1632, s. 89.

⁹ *Cod. Vat. lat.* 10545 fol. 198v.

nekropoli watykańskiej, oraz ten sam rodzaj kamienia, z jakiego obydwie części sarkofagu są wykonane.

Również i drugi fragment krakowski ukazuje typową scenę dla sarkofagów powstałych w 2 poł. IV wieku. Jest to tzw. *traditio legis*, w której Chrystus ukazany jako władca w majestacie, stojąc najczęściej na wzniesieniu symbolizującym górę rajska, z której wypływają cztery rzeki, wręcza znajdującemu się obok św. Piotrowi zwój z nowymi prawami¹⁰. Chrystus unosi prawą rękę do góry, gestem zaczerpniętym z oficjalnych przedstawień cesarskich, natomiast w opuszczo-

4. Sarkofag ze sceną *traditio legis* znaleziony w Rzymie w XVII wieku, wg A. Bosio, *Roma sotterranea*, Roma 1632, s. 63.

nej lewej trzyma rozwinięty *rotulus*. Często też przy nogach Chrystusa stoi baranek, dźwigający niekiedy krzyż na głowie. Po obu stronach Chrystusa stoją apostołowie, ukazani najczęściej na tle architektury, ściślej mówiąc na tle wież i bram miejskich, mających symbolizować niebiańską Jerozolimę. Z tych też powodów przywykło się określać całą tę grupę jako typ sarkofagów z przedstawieniem bram miejskich¹¹. Czasami Chrystus też ukazany jest na tle bramy, chociaż znacznie częściej, podobnie jak na naszym zabytku, stoi pomiędzy dwiema palmami. Feniks ukazany na zabytku krakowskim pojawia się niezmiernie rzadko w płastyce starochrześcijańskiej, a na sarkofagach zdobionych bramami zupełnie nie występuje. Pojawia się natomiast na przerysach sarkofagu znalezionego w XVIII wieku, który to rysunek za-

¹⁰ Niekiedy, głównie na sarkofagach z Rawenny, prawa z ręki Chrystusa otrzymuje św. Paweł.

¹¹ M. Lawrence, *City-gate Sarcophagi*, „Art. Bull.” X, 1927, s. 1—15. Składnia języka polskiego zmusza do użycia określenia opisowego, podczas gdy w literaturze zachodniej typ ten znany jest pod nazwą: „city-gate”, „Stadtter Sarkophage”, „sarcophagi a porte di città”.

mieszczą również Bosio¹² (il. 4). W publikacjach pochodzących z wieku XIX całość uważana była za zaginioną, dopiero w latach 20-tych naszego stulecia odnaleziono w Rzymie kilka fragmentów. Znajdują się one dzisiaj w watykańskim Museo Pio Cristiano i znane są jako sarkofag nr 150 A. Brak natomiast było centralnej części przedstawiającej Chrystusa. Na podstawie przerysu zamieszczonego u Bosio, można stwierdzić, że obiekt krakowski z całą pewnością jest zaginionym fragmentem. Wskazuje na to zarówno feniks siedzący na palmie, jak i baranek stojący obok Chrystusa, oraz kształt krawędzi naszego obiektu, odpowiadający ściśle zachowanemu fragmentom watykańskim. Rozmiary i materiał dodatkowo potwierdzają to stwierdzenie¹³.

Obydwa te fragmenty są kolejnymi obiektami dającymi się powiązać z zabytkami znajdującymi się w Rzymie¹⁴ i stanowią dalszy przyczynek do poznania historii zabytków antycznych przechowywanych w zbiorach polskich.

¹² Bosio, *o.c.*, s. 63.

¹³ Przypuszczenie moje potwierdził dyrektor watykańskiego Museo Pio Cristiano prof. Enrico Josi, z którego inicjatywy napisałem krótki komunikat, J. Ostrowski, *Frammenti sconosciuti di sarcofagi paleocristani*, „Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia”, XLIV, 1971—1972, s. 203—207. Niniejszy artykuł jest poszerzoną wersją tego komunikatu.

¹⁴ W roku 1955 został połączony fragment ze zbiorów Czartoryskich z obiektem z Muzeum laterańskiego, por. J. Zintel, *Fragment sarkofagu późnoantycznego w Zbiorach Czartoryskich w Krakowie*, „Archeologia”, VII, 1955, s. 173—184.